

УДК 341.21

DOI: 10.31733/2078-3566-2022-1-256-260

Марина ДЕМУРА®

кандидат юридичних наук

(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна)

АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЩОДО РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ОСОБЛИВИХ ПОРЯДКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Здійснено аналіз правових позицій Верховного Суду щодо регламентації провадження у формі приватного обвинувачення та на підставі угод. Здійснене дослідження дає підстави стверджувати, що у висловлених правових позиціях міститься велика за обсягом нормативна база. Доведено, що для повного розуміння змісту, порядку застосування особливих порядків вкрай необхідним є знання та розуміння правозастосовної практики, що формується Верховним Судом у своїх рішеннях. У статті нами було узагальнено висловлені позиції щодо регламентування участі прокурора під час укладення угод про визнання винуватості та про примирення, визначено зміст його діяльності у провадженні у формі приватного обвинувачення тощо.

Ключові слова: особливі порядки кримінального провадження, угоди, приватне обвинувачення, судові рішення, потерпілий, обвинувачений, правозастосовна практика.

Постановка проблеми. Одним із найголовніших завдань Верховного Суду є забезпечення єдності судової практики. Звісно, що різні люди не можуть діяти та мислити однаково, ймовірно, природним для людей є різне бачення та різні дії стосовно тієї самої ситуації. Незважаючи на це, для суспільства важливо, щоб наслідки порушення закону були однаковими для всіх. Як стверджує Голова ВС: «Для того, щоб діяти як одна система, ми маємо розуміти один одного і ґрунтовно знати позиції, які висловлюються Верховним Судом та є обов'язковими для застосування судами» [10].

Узагальнюючи статистичні дані, треба зазначити, що суди щороку розглядають приблизно 4 млн справ, зокрема Верховний Суд – майже 90 тис. справ. Звісно, не кожна справа потребує висловлення правового висновку, не всі справи мають своїм результатом винесення різних за змістом рішень щодо тих самих протиправних діянь. Водночас таких справ досить багато. Розуміючи кількість висловлених Верховним Судом правових позицій, складність їх пошуку серед великого масиву, Верховний Суд за підтримки проекту ЄС «Право-Justice» 20 липня 2021 р. презентував інноваційний продукт «База правових позицій Верховного Суду» [10]. Цей ресурс сприятиме ознайомленню з позиціями ВС та оптимізує пошук судової практики. Фактично відбулося поєднання потенціал ІТ-технологій з юриспруденцією. Висловлене підтверджує актуальність порушеної тематики і необхідність проведення наукових пошуків в цій сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Особливі порядки кримінального провадження комплексно не досліджувалися. Науковці здебільшого обирали предметом аналізу окремі особливі порядки. С. Перепелиця у своїй монографічній роботі проаналізував кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення [5]. А. Лапкін розділ 6 монографії присвятив діяльності прокурора в особливих порядках кримінального провадження, в якому проаналізував участь прокурора у провадженні на підставі угод, у провадженні зі звільненням особи від кримінальної відповідальності, у провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру тощо [4]. Приватне обвинувачення досліджувалося в роботі М. Демури «Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування» [1]. В. Колодчин, А. Туманянц в роботі «Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції» в розділі 3 визначили процесуальні особливості участі

© М. Демура, 2022

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5637-3290>

tlepova.demura.marina@gmail.com

прокурора у судовому провадженні в межах диференційованих форм кримінального судочинства [2]. І. Тітко розглянув приватне обвинувачення і угоди в кримінальному провадженні в аспекті реалізації приватного інтересу в кримінальному судочинстві [11]. В процитованих наукових працях досліджувалися саме окремі особливі порядки кримінального провадження. Водночас правові позиції Верховного Суду (далі – ВС) щодо регламентації особливих порядків кримінального провадження не були предметом окремого наукового пошуку. Однак варто зазначити про ґрунтовну роботу І. Гловюк, М. Пашковського, Д. Пономаренко «Кримінальний процесуальний кодекс України: постатейна систематизація окремих правових позицій Верховного Суду» [3], де були узагальнені чинні на момент публікації рішення Суду.

Метою статті є аналіз правових позицій Верховного Суду щодо регламентації особливих порядків кримінального провадження.

Вклад основного матеріалу. Насамперед визначимо, що саме треба розуміти під особливими порядками кримінального провадження. Особливі порядки кримінального провадження виникли внаслідок диференціації кримінальної процесуальної форми. В. Трофименко під диференціацією кримінальної процесуальної форми розуміє спосіб процесуальної організації, відповідно до якого у системі кримінального процесу автономізуються окремі процесуальні провадження і встановлюються загальний та диференційований порядки їх здійснення [12, с. 164–166].

О. Шило визначає напрям розвитку кримінального процесуального законодавства України в бік диференціації кримінальної процесуальної форми, розширення застосування процедур, які мають специфічні риси і суттєво відрізняються від загального порядку кримінального провадження [13, с. 183].

А. Лапкін підходить до визначення особливих порядків кримінального провадження через формулювання спрощених та ускладнених порядків (форм). До спрощених форм науковець відносить провадження на підставі угод, у формі приватного обвинувачення, щодо кримінальних проступків, щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності. До ускладнених автор пропонує відносити провадження щодо неповнолітніх, щодо застосування примусових заходів медичного характеру, в суді присяжних, щодо осіб, які мають особливий статус внаслідок професії тощо. Крім того, в роботі наголошено, що цей поділ є дещо умовним, адже особливий порядок провадження може передбачати як спрощення, так і ускладнення процесуальної форми. Наприклад, провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (in absentia) [4, с. 859]. Фактично науковець виділяє 3 групи особливих порядків кримінального провадження: зі спрощенням процесуальної форми, з ускладненням, змішані – коли поєднується спрощення та ускладнення процесуальної форми в одному порядку.

Варто зазначити, що в науці кримінального процесу відсутня єдність поглядів щодо визначення переліку особливих порядків, так само щодо їх класифікації. Це пов'язано із розрізною законодавчою термінологією щодо визначення цих порядків. Наприклад, глава 30 КПК має назву «Особливі порядки провадження в суді першої інстанції» і містить у собі Спрощене провадження щодо кримінальних проступків, провадження в суді присяжних. Водночас розділ VI КПК має назву «Особливі порядки кримінального провадження» і містить 7 глав: «Глава 35. Кримінальне провадження на підставі угод»; «Глава 36. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення»; «Глава 37. Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб»; «Глава 38. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх»; «Глава 39. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру»; «Глава 40. Кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю»; «Глава 41. Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні». Отже, в КПК міститься 2 групи особливих порядків: особливі порядки провадження в суді першої інстанції і інші особливі порядки кримінального провадження. Вказаний порядок нормативного регулювання не додає зрозумілості щодо визначення особливих порядків та їх повного переліку. Тож, на нашу думку, з упевненістю можна віднести провадження щодо юридичної особи до особливих порядків провадження, однак КПК не містить окремої глави щодо цього порядку. Так само спеціальне досудове розслідування кримінальних правопорушень, яке регламентовано главою 24-1 КПК, можна віднести до особливих

порядків кримінального провадження. Зважаючи на тематику дослідження, не вбачаємо за необхідне занурюватися у визначення, які саме провадження треба віднести до особливих порядків, визначення їх характерних ознак тощо. Вважаємо, що ці питання можуть стати предметом подальших наукових пошуків.

Продовжуючи дослідження, пропонуємо проаналізувати правові позиції ВС щодо регламентації особливих порядків кримінального провадження. Передусім звернемо увагу на регламентацію такого особливого порядку, як приватне обвинувачення.

Наприклад, ВС в Постанові від 26.06.2019 р. по справі № 404/6160/16-к визначив такі основні тези, що необхідні для розуміння приватного обвинувачення як особливого порядку кримінального провадження:

– приватне обвинувачення можна визначити як інститут кримінального процесуального права, який спрямований на захист суто особистих інтересів потерпілого, такий вид обвинувачення не може бути ототожнений із публічним, в тому числі державним обвинуваченням;

– специфіка здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення пов'язана із особливостями стосовно початку такого провадження та його завершення. Жодних інших особливостей кримінального провадження у формі приватного обвинувачення положеннями КПК України не передбачено;

– визначений КПК України процесуальний порядок здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення за своєю правовою природою є приватно-публічним різновидом кримінального провадження і його варто розглядати як диференціацію форми такого провадження у межах загальної його форми, врегульованої КПК України;

– тлумачення норм КПК України в їх системному зв'язку дозволяє зробити висновок про те, що варто розрізнити поняття «кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення» та «підтримання потерпілим приватного обвинувачення»;

– встановлений главою 36 КПК України процесуальний порядок здійснення кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення не виключає повноважень прокурора щодо здійснення ним функцій процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання державного обвинувачення в суді, крім повноважень ініціювати кримінальне провадження за відсутності заяви потерпілого про злочин [8].

Щодо регламентації провадження на підставі угод треба звернути увагу на Постанову ВС від 31 березня 2016 р. у справі № 5-27к16. Відмітимо основні положення зазначеного рішення:

– для встановлення співвідношення публічних і приватних пріоритетів в інституті примирення сторін визначальною є категорія «інтерес». Суд наголошує, що під час примирення сторін у кримінальному судочинстві кожна зі сторін кримінально-правового конфлікту переслідує свої інтереси. Для потерпілого – це відновлення порушених прав шляхом відшкодування заподіяної злочином шкоди, для захисту якої він у кримінальному процесі наділений відповідними правами. Для обвинуваченого (підозрюваного) – це уникнення кримінальної відповідальності або призначення мінімального покарання. Держава, у свою чергу, будучи носієм публічного інтересу, регулює суспільні відносини, які є предметом кримінального процесуального права;

– угода про примирення являє собою головний інструмент узгодження інтересів учасників кримінально-правового конфлікту та забезпечення їх балансу. Адже сторони шляхом компромісних і взаємовигідних рішень між собою адаптують норму права про примирення щодо конкретного (їх) випадку, чим задовольняють свої інтереси, а як наслідок, і суспільні (публічні) інтереси;

– прокурор зобов'язаний здійснювати нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, що покладає на нього відповідальність за додержання закону як під час досудового розслідування, так і за кінцеве законне рішення у кримінальному провадженні. Це повинно сприяти активній правовій позиції прокурора під час укладення відповідних угод у кримінальному провадженні;

– ступінь активності прокурора у процесі укладення відповідних угод залежить безпосередньо від виду угоди, яка укладається у кримінальному провадженні. Ініціювання та укладення угоди про примирення не підконтрольне прокурору, на відміну від угоди про визнання винуватості [9].

Щодо регламентації процедури укладення угоди, варто також звернути увагу на

Постанову ВС від 15 квітня 2020 р. по справі № 465/787/18. Суд у своєму рішенні зазначає, що аналіз ч. 2 ст. 469 КПК дає підстави стверджувати, що укладення угоди про визнання винуватості є правом, а не обов'язком прокурора, оскільки угода укладається між прокурором та обвинуваченим за ініціативою будь-кого з них. Здійснення судом усіх передбачених кримінальним процесуальним законом заходів для надання обвинуваченому можливості на власний розсуд розпорядитися своїми процесуальними правами, зокрема правом на захист, свідчить про те, що право засудженого на захист не було порушене [7].

У Постанові від 15 квітня 2020 р. по справі № 344/2514/19 Суд зазначив, що вирок суду, яким затверджено угоду про визнання винуватості тільки з одним обвинуваченим за злочин, вчинений у співучасті, не має преюдиційного значення щодо обставин вчинення злочину іншими співучасниками, матеріали щодо яких виділено в окреме кримінальне провадження. Якщо інші особи у кримінальному провадженні не визнали своєї вини, то це не може вплинути на реалізацію права обвинуваченого на укладення угоди про визнання винуватості та не є підставою для скасування вироку на підставі цієї угоди [6].

З огляду на обмежений обсяг дослідження не вбачаємо за можливе проаналізувати інші рішення ВС щодо правової регламентації особливих порядків кримінального провадження, зважаючи на їх велику кількість. Однак це питання буде предметом подальших наукових пошуків.

Висновки. Проведений аналіз правових позицій ВС щодо регламентації провадження у формі приватного обвинувачення та на підставі угод дає підстави стверджувати, що у висловлених правових позиціях міститься велика за обсягом «нормативна» база. Для повного розуміння змісту, порядку застосування особливих порядків вкрай необхідним є розуміння та знання правозастосовної практики, що формує ВС у своїх рішеннях. Водночас виникає запитання, що на сьогодні залишається без відповіді: чи не потребує внесення окремих положень, що сформовані правозастосовною практикою до положень кримінального процесуального закону, зважаючи на те, що національна система права належить до романо-германської правової сім'ї, де панівне місце відводиться нормативним джерелам, а не прецедентній практиці? На нашу думку, ці та низка інших питань можуть стати предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Демура М. І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування : монографія; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 224 с.
2. Колодчин В. В., Туманянц А. Р. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції : монографія. Харків : ТОВ «Оберіг», 2016. 228 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: постатейна систематизація окремих правових позицій Верховного Суду / наук. ред. І. В. Глов'юк, М. І. Пашковський, Д. В. Пономаренко. Одеса, 2019. 960 с.
4. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми : монографія. Харків : Право, 2020. 1304 с.
5. Перепелиця С. І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення : монографія; наук. ред. А. Р. Туманянц; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2015. 184 с.
6. Постанова Верховного Суду від 15 квітня 2020 р.; справа № 344/2514/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88857300>.
7. Постанова Верховного Суду від 15 квітня 2020 р.; справа № 465/787/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88815817>.
8. Постанова Верховного Суду від 26.06.2019 р.; справа № 404/6160/16-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82885726>.
9. Постанова Верховного Суду від 31 березня 2016 р.; справа № 5-27к16. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58496633>.
10. Презентували і запустили пошукову Базу правових позицій Верховного Суду. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1155509/>
11. Тітко І. А. Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Право, 2015. 448 с.
12. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 437 с.
13. Шило О. Г. До питання щодо диференціації кримінальної процесуальної форми. *Право України*. 2010. № 9. С. 180–186.

Надійшла до редакції 12.02.2022

References

1. Demura, M. I. (2018) Protsesualne stanovishche poterpiloho pid chas dosudovoho rozsliduvannia [Procedural position of the victim during the pre-trial investigation] : monohrafiia; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv : Pravo, 224 p. [in Ukr.].
2. Kolodchyn, V. V., Tumanians, A. R. (2016) Povnovazhennia prokurora v sudovomu provadzhenni u pershii instantsii [Powers of the prosecutor in court proceedings in the first instance] : monohrafiia. Kharkiv : TOV «Oberih», 228 p. [in Ukr.].
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: postateina systematyzatsiia okremykh pravovykh pozytsii Verkhovnoho Sudu [Criminal Procedure Code of Ukraine: article-by-article systematization of certain legal positions of the Supreme Court] / nauk. red. I. V. Hloviuk, M. I. Pashkovskiy, D. V. Ponomarenko. Odesa, 2019. 960 p. [in Ukr.].
4. Lapkin, A. V. (2020) Prokuror u kryminalnomu provadzhenni: teoretychni, pravovi ta orhanizatsiino-metodychni problem [Prosecutor in criminal proceedings: theoretical, legal and organizational and methodological problems] : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 1304 p. [in Ukr.].
5. Perepelytsia, S. I. (2015) Kryminalne provadzhennia u formi pryvatnoho obvynuvachennia [Criminal proceedings in the form of private prosecution] : monohrafiia; nauk. red. A. R. Tumanians; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv : Pravo, 184 p. [in Ukr.].
6. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 15 kvitnia 2020 r.; sprava № 344/2514/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88857300/>. [in Ukr.].
7. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 15 kvitnia 2020 r.; sprava № 465/787/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88815817/>. [in Ukr.].
8. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 26.06.2019 r.; sprava № 404/6160/16-k. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82885726/>. [in Ukr.].
9. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 31 bereznia 2016 r.; sprava № 5-27ks16. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58496633/>. [in Ukr.].
10. Prezentuvaly i zapustyly poshukovu Bazu pravovykh pozytsii Verkhovnoho Sudu. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1155509/>. [in Ukr.].
11. Titko, I. A. (2015) Normatyvne zabezpechennia ta praktyka realizatsii pryvatnoho interesu v kryminalnomu protsesi Ukrainy [Normative support and practice of realization of private interest in criminal process of Ukraine] : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 448 p. [in Ukr.].
12. Trofymenko, V. M. (2017) Teoretychni ta pravovi osnovy dyferentsiatsii kryminalnoho protsesu Ukrainy [Theoretical and legal bases of differentiation of criminal process of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. Nauk : 12.00.09. Kharkiv, 437 p. [in Ukr.].
13. Shylo, O. H. (2010) Do pytannia shchodo dyferentsiatsii kryminalnoi protsesualnoi formy [On the question of differentiation of criminal procedural form. Law of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 9, pp. 180–186. [in Ukr.].

ABSTRACT

Maryna Demura. Analysis of the legal positions of the Supreme Court regarding the regulation of special procedures of criminal proceedings. The article analyzes the legal positions of the Supreme Court on the regulation of proceedings in the form of private prosecution and on the basis of agreements. The conducted research gives grounds to assert that the stated legal positions contain a large regulatory framework. It has been proved that for a full understanding of the content, the procedure for applying special procedures, it is extremely necessary to know and understand the law enforcement practice formed by the Supreme Court in its decisions. Based on the study of the case law of the Supreme Court, we identified key provisions: to establish the ratio of public and private priorities in the institution of reconciliation of the parties, the category of «interest» is decisive; the conciliation agreement is a key tool for reconciling the interests of the parties to the criminal law conflict and ensuring their balance; the prosecutor is obliged to supervise the observance of the law during the pre-trial investigation in the form of procedural guidance of the pre-trial investigation, which makes him responsible for the observance of the law both during the pre-trial investigation and for the final legal decision in criminal proceedings; the degree of activity of the prosecutor in the process of concluding the relevant agreements depends directly on the type of agreement concluded in the criminal proceedings.

The initiation and conclusion of a conciliation agreement is not under the control of the prosecutor, unlike a plea agreement; the conclusion of a plea agreement is the right and not the duty of the prosecutor, as the agreement is concluded between the prosecutor and the accused on the initiative of either of them; a court verdict approving a plea agreement with only one accused for a crime committed in complicity has no prejudicial significance as to the circumstances of the commission of the crime by other accomplices, the materials of which have been allocated to a separate criminal proceeding.

Keywords: special procedures of criminal proceedings, agreements, private prosecution, court decisions, victim, accused.